

УДК 77(477)«19»(091):930.25

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2023-19-81-102>

**DEVELOPMENT OF PHOTOGRAPHY IN UKRAINE IN
THE XX CENTURY AND ITS INSTITUTIONALIZATION
AS AN ARCHIVE DOCUMENT**

**РОЗВИТОК ФОТОГРАФІЇ В УКРАЇНІ У ХХ СТ. ТА ЇЇ
ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ЯК АРХІВНОГО ДОКУМЕНТА**

Ігор Довжук,

*доктор історичних наук,
професор кафедри соціальних
комунікацій,*

*документознавства та
інформаційної діяльності,*

E-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Ihor Dovzhuk,

*Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of
Social Communications,*

*Documentation and Information
Activity*

E-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav, 30,
Sukhomlynskooho Str., Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine, 08401*

ABSTRACT

The article examines the development of photography, photo affairs, and the chemical-photographic industry in Ukraine in the 20th century, as well as the institutionalization of photography as an archival document.

Already from the beginning of the 20th century we can talk about the high level of development of photography in Ukraine, the formation of its infrastructure, the rapid expansion of development directions in many Ukrainian regions. The expansion of the functional and instrumental characteristics of photography, the

development of photomechanical printing processes became prerequisites and catalysts for the formation of professional photo art, photojournalism, the formation and enrichment of the system of its genres, and the expansion of the circle of photography specialists.

The level of perception of photography and photography is changing, there is a need for generalization and scientific understanding of it, creation of a theory of photography. So, since 1914, there were already many photographers-artists and professional scientists in Kyiv. Active photo activity brought to life and the emergence of specialized periodicals. During the short time of the development of photo circles in Kharkiv, specialized magazines were founded.

It is noted that at the beginning of 1930, on the initiative of Professor Oleksa Balytskyi and doctor Stepan Dmochovskyi, the Ukrainian Photographic Society was created in Lviv (with branches in Stanislav, Ternopil, and Rohatyn). The society had more than 200 members, its own premises and a library.

In the 1960s and 1980s, a network of specialized archives of film, photo, and audio documents emerged, including archives of the Union level and archives of the Union republics, including of Ukraine. In the state archives, special archival funds are created for the transfer, storage and research of photo documents, their institutionalization takes place, which has received a new development since the beginning of the 1990s.

Keywords: *Ukraine, photography, photography, photo education, Ukrainian photographic societies, photo documents.*

Постановка проблеми. Датою винаходу фотографії, що стала офіційною, став день 7 січня 1839 р., коли відомий французький фізик і астроном Франсуа Араго (1786–1853) зробив доповідь на засіданні Паризької Академії наук, членом якої він був з 1809 р., про загальні принципи дагеротипії – способу отримання стійкого зображення в камері-обскури, що

була винайдена Луї Дагером¹ у 1835 р. Ф. Араго ознайомив членів Академії з першим фотографічним процесом, а також дав пояснення принципу утворення прихованого зображення. У серпні 1839 р. опубліковано технічний опис дагеротипії, і з цього часу фотографічний процес став надбанням людства, а 7 січня почали відзначати як день народження фотографії. Одразу після офіційного оприлюднення методу дагеротипії фотографія стала поширюватися в Європі, особливо активно у ХХ ст. Ці процеси стали базовими для розповсюдження фотографії і фотографування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цією проблемою в різний час займалися вчені та професіонали-практики, серед яких можна назвати таких, як С. Горевалов, Н. Зикун, І. Грушицька, Т. Ємельянова, О. Федотова та ін.

Метою дослідження є розглянути розвиток вітчизняної фотографії, фотографічної техніки, діяльність фотографічних студій і товариств, а також інституалізацію фотографії як архівного джерела у ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Оскільки українські землі були поділені між двома імперіями, фотографування тут розвивалося різними шляхами. Це обумовило певну різницю у завданнях фотографічних товариств, у технологіях та суспільній ролі фотографії в Україні.

Улітку 1839 р. фотографія з'явилася в Західній Україні. Професор Львівського університету, анатом Йозеф Беррес (1796–1844) проводив численні досліди з друком відбитків із дагеротипів за методикою офорту. У квітні 1840 р. він описав свій винахід у «Віденській газеті», а пізніше, у липні цього року, видав у Відні окрему брошуру (Groushitska, 2021).

У Наддніпрянщину фотографію принесли в 1840-х рр. іноземні фотографи, учасники щорічних міжнародних київських ярмарків («контрактів»), які часто залишалися в місті. Першими фотографами-поселенцями стали французи

---

¹ **Дагер Луї Жак Манде** (1787–1851) – французький художник, хімік і винахідник, один із творців фотографії.

Жак і Шарль-Поль Гербсти, останній відкрив у Києві дагеротипну студію. Згодом ініціативу перехопили місцеві поціновувачі нових технологій. У першій половині 40-х років перші фотографи з'явилися в Одесі, у 1851 р. – в Харкові та інших українських містах. Перше фотоательє в Харкові відкрив у 1858 р. купець Василь Досекін (1829–1900), а у 1880–1890-х рр. у місті діяло вже понад 30 фотоательє.

Серед відомих харківських фотографів можна назвати О. Іваницького², М. Лещинського³ та інших, які отримали визнання не лише в Україні, а й представляли український світлопис на фотовиставках у Європі. Перші фотостудії у Миколаєві виникли у 1868 р., власниками яких були Фрідріх Дюрнбек та Микола Короєдов (Groushitska, 2021).

Зазначимо, що створення вітчизняної мережі професійних фотоустанов відбувалося ще у другій половині ХІХ ст. Окрім звичайної побутової зйомки портрету та пейзажу, з'явилися паростки документальної та наукової фотографії. Підтвердженням цього є праці чернігівського митця А. Муренка (1837–1875) «Від Оренбурга через Хиву до Бухари» та «Світлопис підпоручника А. Муренка». Почала виходити й вітчизняна фотолітература. Так, одеський майстер Й. Мигурський у 1859 р. видав перший в Україні «Практичний підручник з фотографії та новітніх удосконалень і застосувань», а в 1865 р. побачила світ книга харківського професора М. Бекетова⁴ «Розвиток та сучасний стан світлопису». Набула актуальності й фотоосвіта – ще 1863 р. Й. Мигурський почав викладати теорію і практику мистецтва,

---

² **Іваницький Олексій Михайлович** (1854–1920) – фотохудожник, дійсний член Російського фотографічного товариства (з 1905 р.), член музейної комісії Харківського художньо-промислового музею (1892–1895 рр.). Широку популярність отримав завдяки серії фотографій з місця аварії імператорського поїзда Олександра ІІІ 17 (29) жовтня 1888 р. біля станції Борки під Харковом.

³ **Лещинський Михайло Якович** (1872–1927) – харківський фотограф, засновник фотоательє «Русская Светопись» (після 1917 р. «Красная Светопись»).

⁴ **Бекетов Микола Миколайович** (1827–1911) – український і російський фізик-хімік, член Петербурзької академії наук (з 1886 р.).

намагався створити фотоінститут, але одержав відмову від губернатора. Піонерами української фотографії на території західноукраїнських земель були А. Карпюк, В. Шухевич – у Львові, С. Дмоховський, Є. Любович у Перемишлі, Ф. Величко у Станіславові (сучасний Івано-Франківськ) (Федотова, 2020: 435–436).

У 1895–1897 рр. відкрито фотокурси у Києві та Львові, а 1903 р. – художньо-ремісничу майстерню друкарської справи в Києві, де викладали фотографічні дисципліни. За словами українського вченого в галузі фотографії Миколи Олександровича Петрова (1875–1940), це була «єдина в Росії школа фотографічної справи». Важливу роль у розвитку фотоосвіти відіграв II з'їзд російських діячів з фотографічної справи, що відбувся в Києві 1908 р. З 1895 р. у Львові розпочали видавати перший фотожурнал (Введенський, 2004).

М. Петров після закінчення сільськогосподарського відділення Ризького політехнічного інституту, з 1900 до 1903 року «вдосконалювався в науках» у Німеччині, причому не лише за здобутим там фахом, а й у галузі фотографії. У 1904 р. він отримав звання члена-кореспондента Фотографічного товариства в Карлсруе, а 1905 р., відразу після влаштування на роботу в Київський політехнічний інститут (КПІ), почав читати лекції та вести практичні заняття з фотографії – першим у вищих навчальних закладах Російської імперії. Пізніше цей перший загальний курс з фотосправи розвинувся в кілька спеціалізованих: у різні роки в різних навчальних закладах М. Петров викладав «Історію фотографії», «Енциклопедію фотографії», «Практичну фотографію», «Технічну фотографію» тощо. Крім того, у перший же рік своєї роботи в КПІ він узявся створювати при Механічних майстернях інституту спеціальну фотографічну лабораторію, яку невдовзі було визнано однією з найкращих у країні. З часом тут не лише отримували практичні навички студенти, а й проводилася науково-дослідна робота, результатом якої стало розроблення нових методів дослідження речових доказів за допомогою їх

фотографування для потреб судової експертизи в інфрачервоних, ультрафіолетових та рентгенівських променях; технології прочитання вицвілих, стертих або витравлених написів тощо. Таким чином завдяки М. Петрову більш ніж на два десятиліття КПІ став центром розвитку фотографічних технологій в Україні (Грушицька, 2014, 41: 288)

Варто зазначити, що в 1906 р. М. Петрова було обрано головою Київського товариства фотографів-аматорів «Дагер». Цю посаду він обіймав до 1912 р. Товариство об'єднувало спочатку любителів фотографії лише Києва, а згодом – Київської та інших українських губерній. За його головування Товариство «Дагер» стало відомим в усьому світі, адже фотороботи його членів неодноразово визнавалися найкращими на виставках, що проводилися не лише в Російській імперії, а й далеко за її межами.

М. Петров був добре знаний не лише як фотохудожник, дослідник і викладач – він мав високий авторитет і як теоретик фотомистецтва. Його роботи друкувалися регулярно. Писав і видавався він, до речі, кількома мовами і всіляко пропагував вітчизняну фотографію за кордоном. Так, у 1912 році в Німеччині видрукував книжку «Художня фотографія в Росії», у 1913-му – в Англії «Пікторіальна фотографія в Росії». У 1916 р. М. Петрова відрядили в розпорядження Кабінету науково-судової експертизи при прокурорі Київської судової палати. Після 1917 і до 1934 р. він працював у Науково-дослідному інституті судових експертиз, де очолював спочатку секцію, а згодом відділ фотографічних досліджень. Проте не полишав і викладацької роботи: до 1920 р. читав спеціальні курси в КПІ, з 1921-го по 1923-й – у новоствореному Київському фотографічному інституті, потім до 1930 р. – у Київському художньому інституті, а з 1930 р. – у Київському державному інституті кінематографії, отримавши звання професора (Янковий & Стефанович, 2010).

На західноукраїнських землях перші організації фотолюбителів були створені при Пресовій Квартирі УСС

(Українського Січового Стрільцтва) наприкінці 1914 р. у Карпатах, у містечку Ворохта. Перші фотографії «в полі» робили І. Іванець⁵, Ю. Буцманюк⁶, Б. Гнатевич⁷, М. Угрин-Безгрішний⁸, та інші (організували 1916 р. виставку у Відні, повторили її 1934 р. у Львові). У 1915 р. при тій же Пресовій Квартирі УСС В. Бобинський⁹ та Л. Гец¹⁰ уклали перший збірник «Стрільцька Антологія», який містив 36 творів, проілюстрованих 144 роботами військових фотографів (Трачун, 2014: 72).

Змінюється рівень сприйняття фотографії і фотодіяльності, з'являється потреба її узагальнення і наукового осмислення, створення теорії фотосправи. Так, з 1914 р. у Києві було вже чимало фотографів-митців і професіоналів-науковців: М. Бобир, І. Гаас, А. Губчевський, І. Єзерський, К. Парчевський; уже названий нами М. Петров і дослідник мікрофотографії В. Фаворський¹¹ (Трачун, 2014: 19).

Активна фотодіяльність викликала до життя і виникнення спеціалізованих періодичних видань. За короткий час розвитку фотогуртків у Харкові засновуються журнали «Фото-Кіно», «Фотожурнал» (1924 р.), «Фото для всіх» (1928–1930 рр.) і

---

⁵ **Іванець Іван Йосипович** (1893–1946) – український художник, редактор, видавець, фотограф.

⁶ **Буцманюк Юліан** (1885–1967) – український і канадський художник-монументаліст.

⁷ **Гнатевич Богдан Петрович** (1894–1968) – український військовий і політичний діяч, командант УВО, член ОУН, історик, редактор.

⁸ **Угрин-Безгрішний Микола** (1883–1960) – український прозаїк, поет, драматург, видавець, фотограф, педагог.

⁹ **Бобинський Василь Петрович** (1898–1938) – український поет, журналіст, перекладач. Член літературної організації «Західна Україна» та ВУСПП. Один із представників розстріляного відродження.

¹⁰ **Гец Лев (Леон) Львович** (1896–1971) – український графік і живописець, педагог, громадський діяч.

¹¹ **Фаворський Василь Іванович** (1880–1935) – український криміналіст, професор (з 1934 р.). Навчався в Київському університеті (фізико-математичний факультет, природознавче відділення). Від 1911 р – приват-доцент Київського університету, читав курси лекцій з ботаніки, загальної біології, а згодом і «наукової фотографії».

«Фото – соцбудівництву» (1932–1934 рр.) (Горевалов & Зикун, 2015: 39).

Слід зазначити, що до 1917 р. фотографічна та кінематографічна промисловість у Російській імперії була відсутня, а все фотографічне обладнання, фотоматеріали й фотохімікати ввозилися з-за кордону. Тому основною перешкодою в розвитку фотографічної науки в країні була відсутність належної матеріальної бази.

У серпні 1919 р. РНК РСФРР прийнято декрет «Про перехід фотографічної і кінематографічної торгівлі та промисловості у відання Народного комісаріату з освіти». Відповідно до цього декрету була ліквідована приватна власність на фотопідприємства. Для забезпечення керівництва націоналізованими підприємствами у вересні 1919 р. при Наркомосі організовано Всеросійський фотокіновідділ.

У грудні 1925 р XIV з'їзд ВКП (б) проголосив курс на індустріалізацію країни. Одним із завдань політики індустріалізації було забезпечення економічної незалежності держави та зміцнення її обороноздатності. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у СРСР розпочато створення вітчизняної хіміко-фотографічної промисловості. У цей період радянська промисловість не володіла технологією виробництва ні основи, ні світлочутливих шарів фотоплівки. Найбільші фірми Eastman Kodak (США) і Agfa (Німеччина), що володіли тоді майже всім світовим ринком кінофотоматеріалів і суворо охороняли секрети своєї технології, відмовили Радянському Союзу у технічній допомозі. Тому перед радянською фотографічною наукою постало завдання створення технологічної бази молодій хіміко-фотографічній промисловості.

Ще з 1918 р. в Москві почав дослідження в галузі фотографії науково-дослідний відділ Аерофотопарка. У Петрограді (з 1924 р. – Ленінград) засновано Вищий інститут фотографії і фототехніки, який проіснував через фінансові труднощі тільки до 1923 р. й був перетворений у Ленінградський кінофототехнікум. 1931 р. на базі цього

технікуму організовано Ленінградський інститут кіноінженерів (ЛКІ). 1926 р. створено Науково-дослідний інститут фізики в Одесі¹². 1929 р. почав діяти Науково-дослідний кінофотоінститут у Москві (НДКФІ, пізніше ДержНДІХІМФОТОПРОЕКТ), в якому були об'єднані дослідження як хіміко-фотографічних процесів, так і кінотехнічних проблем. Цього ж року розпочато роботи в галузі фотографії у Науково-дослідному фізико-хімічному інституті ім. Л. Я. Карпова (Москва). У зв'язку зі збільшенням науково-фотографічних завдань і необхідністю підготовки фахівців у цій галузі 1927 р. заснована кафедра фотохімічної технології в Московському вищому технічному училищі (МВТУ). У цих установах стали проводитися роботи для потреб хіміко-фотографічної промисловості.

Роботи в галузі вивчення дії світла на фотографічні шари й на окремі кристали галогенідів срібла, механізму утворення прихованого зображення в СРСР були зосереджені головним чином у трьох наукових центрах – ленінградському, московському та одеському. У НДІ фізики Одеського університету дослідження з наукової фотографії проводились під керівництвом професора Є. А. Кирилова¹³, який у 1920-х рр. поклав початок роботам в Україні з вивчення оптичних властивостей галогенідо-срібних кристалів і фотографічних шарів і став засновником одеської школи наукової фотографії (Грушицька, 2014, 39: 286).

На початку 1930 р. з ініціативи професора Олекси Балицького і лікаря Степана Дмоховського було створене Українське фотографічне товариство¹⁴ у Львові (з філіями у

---

¹² З 1933 р. – Науково-дослідний інститут фізики Одеського університету.

¹³ **Кирилов Єлпідіфор Анемподистович** (1883–1964) – фізик, доктор фізико-математичних наук, професор.

¹⁴ **Українське фотографічне товариство** (УФОТО або UFT) – спілка українських фотоаматорів Західної України, створена у Львові з метою об'єднати українських фотографів і пропагувати мистецтво та техніку фотографії серед українського населення. Існувало з 1930 до 1939 року. Діяльність товариства відновлено 9 листопада 2021 р.

Станіславі, Тернополі й Рогатині). Товариство мало понад 200 членів, власне приміщення і бібліотеку. У 1933-1939 рр. видавало журнал «Світло й Тінь», головними редакторами якого були Олександр Мох¹⁵, Степан Щурат¹⁶. УФОТО влаштовувало щомісячні внутрішні виставки і щорічні репрезентативи на Всеслов'янській мистецькій фотовиставці¹⁷, брало участь у фотоконкурсах «Кодака»¹⁸, «Філіпса»¹⁹ та ін.

У середині 1930-х рр. А. І. Кіпріанов²⁰ у Харкові поряд з педагогічною діяльністю в університеті активно проводив наукові дослідження, одночасно працюючи в Українському інституті прикладної хімії (УПХ) (1924–1936 рр.), де він організував та очолював лабораторію органічного синтезу й почав займатися барвниками, що мали властивості фотосенсибілізаторів. Найефективнішим з них виявився барвник з порядковим номером 11у (3,3/-диетил-9-метилтіакарбоціанін-йодид) – перший сенсибілізатор, використаний ще 1934 р. у вітчизняній промисловості для виробництва чутливих кіно- й фотоплівок. Подібні роботи майже одночасно проводилися у Всесоюзному НДКФІ у Москві. З 1936 по 1941 р. дослідження ціанінових барвників

---

¹⁵ **Мох Олександр Іванович** (1900–1975) – український поет, публіцист, перекладач, журналіст, видавець.

¹⁶ **Щурат Степан Васильович** (1909–1990) – український учений-літературознавець.

¹⁷ У 1935 р. відбулася Перша Всеслов'янська виставка мистецької фотографії у Загребі, Хорватія.

¹⁸ **Eastman Kodak Company** – американська компанія, всесвітньо відомий виробник фототехніки та фото- і кіноovarів. Штаб-квартира – у місті Рочестер, штат Нью-Йорк (США).

¹⁹ **Концерн «Філіпс»** засновано в 1891 р. братами-інженерами Герардом і Антоном Філіпсами, які відкрили у Ейндговені (місто на півдні Нідерландів) невелику фабрику з виробництва електроламп. Через декілька років «Електролампові заводи Філіпс» стали відомими в країні та вже у 1916 р. королева Нідерландів Вільгельміна надала підприємству Філіпсів право називатися королівським – з приставкою «Конінклек». У 1999 р. у Нідерландах брати посмертно отримали звання «найкращі підприємці XX століття».

²⁰ **Кіпріанов Андрій Іванович** (1896–1972) – український радянський хімік, академік АН УРСР (з 1945 р.).

А. І. Кіпріанов проводив в Інституті хімії при Харківському університеті. У 1945 р. А. І. Кіпріанов був призначений директором Інституту органічної хімії АН України в Києві, керував організованою тут лабораторією органічного синтезу (Грушицька, 2014, 41: 289).

Суспільний інтерес і зацікавленість сприяли формуванню в Україні системи навчання фахівців із фотосправи. У 1920–1930-х рр. до підготовки фототехніків-лаборантів і фотографів долучалися мистецько-промислові школи. Мистецтво фотографії викладали й у Київському художньому інституті та Київському інституті кінематографії²¹. А вже після Другої світової війни фотографію було включено до навчальних планів підготовки кінооператорів Київського театрального інституту ім. Карпенка-Карого; техніку фотографії – у Львівському поліграфічному інституті, а для побутових потреб у великих містах періодично влаштовували курси фотографії, які випускали фотографів-техніків. При Міністерстві культури в Києві створили експериментальну фотостудію.

Цей час на українських землях ознаменувався і розвитком фототехніки. Українські підприємства стали флагманами цієї справи. До перших плівкових портативних фотоапаратів, які вироблялися на території України, належать фотоапарати серії «ФЕД», що випускалися Харківським машинобудівним заводом «ФЕД», заснованим у 1927 р. У повоєнні роки на заводі тривав випуск фотоапаратів серії «ФЕД», припинений 1990 р. (Горевалов & Зикун, 2015: 54).

Особливою сторінкою в історії розвитку фотосправи є діяльність легендарного українського заводу спеціального приладобудування «Арсенал» у м. Київ. Усі космічні старти колишнього СРСР і Росії забезпечувалися з використанням оптично-електронних систем орієнтування виробництва «Арсеналу». Значним досягненням став створений у 1970-х роках комплекс імітаторів зовнішньої візуальної обстановки,

---

²¹ Сьогодні – Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого.

які формують повну ілюзію маневрування і керування космічним кораблем при наземній підготовці космонавтів. Імітаторами, виготовленими на заводі, укомплектовані моделювальні стенди та тренажери, центри підготовки космонавтів та космодром «Байконур»²².

Фототехніка, створена арсенальцями, використовувалась при фотозйомці з борту космічних кораблів серії «Восток», «Союз», місячних кораблів серій «Луна» та «Зонд», орбітальної станції «Салют», а також у відкритому космосі. Унікальні зйомки з космосу, зроблені арсенальськими фотокамерами «Київ-10», космонавтами Олексієм Леоновим²³ та Георгієм Береговим²⁴, обійшли всю світову пресу (Трачун, 2014: 146).

Після війни на «Арсенал» було доставлено обладнання заводу відомої фірми «Carl Zeiss Jena» (виробник фототехніки та оптичних приладів), вивезене з Німеччини в рахунок репарацій. Це визначило подальший профіль виробництва. З 1946 р. завод перепрофілювався на випуск оптичних, оптико-механічних і оптико-електронних приладів військового призначення. «Арсенал» став режимним підприємством військово-промислового комплексу СРСР.

Зазначимо, що одним з найвідоміших видів цивільної продукції заводу була фототехніка, історія якої почалась з першої масової фотокамери «Київ-2» (1949 р.). Далекомірні фотоапарати «Київ» – перша фототехніка, яку почав виготовляти «Арсенал». Моделі «Київ-2» і «Київ-3» були точними копіями німецьких камер Contax-II та Contax-III. До налагодження лінії виробництва на заводі «Арсенал», фотоапарати «Київ» виготовлялися на заводі Цейсса в Йені (НДР). Пізніше всю документацію та обладнання вивезли до

---

²² **Байконур** – космодром у Казахстані, перший і найбільший у світі. Збудований у СРСР 1955 р.

²³ **Леонов Олексій Архипович** (1934–2019) – радянський космонавт, перша людина, яка вийшла у відкритий космос.

²⁴ **Береговий Георгій Тимофійович** (1921–1995) – український радянський льотчик-космонавт, генерал-лейтенант авіації, двічі Герой Радянського Союзу.

Киева та почалося виробництво фотокамер на «Арсеналі». Далекомірні фотоапарати «Киев» (35 мм) – моделі «Киев-2» і «Киев-3» відрізнялися один від одного наявністю експонетра в останньому. У 1956 р. з'явилися нові модифікації «Киев-2А» і «Киев-3А», до яких додали Х-синхроконтакт для фотоспалаху. На більшості апаратів назва писалася російською («Киев»), але були також випуски з написанням назви українською («Київ») (Етапи розвитку отечественного фотоапаратостроения. «Киев-2»).

У 1957–1958 рр. «Арсенал» модернізував «Киев-2» і «Киев-3», замінивши їх на «Киев-4А» та «Киев-4» відповідно. У нових моделях була оновлена задня стінка, дещо змінений корпус та експонетр. Ці моделі вироблялися на заводі доволі довго: «Киев-4» – до 1979 р., «Киев-4А» – до 1980. Існували також модифікації «Киев-4М» (1976 р.) та «Киев-4АМ» (1980 р.), в яких доданий центральний контакт, модифікована голівка взводу затвора та перероблено механізм перемотування плівки на «рулетку». Ці модифікації виготовлялися на заводі до 1985 р. Останнім новим далекомірним фотоапаратом був «Киев-5». За технічними даними він подібний до «Киева-4», але зовнішній вигляд камери був перероблений, зокрема верхня частина «Киев-5» мала курковий взвод затвора, автоматичний компенсатор паралакса, рулетку для перемотування плівки. Далекомірні камери «Киев» комплектувалися такими штатними об'єктивами: «Юпитер-8» 2/50 (всі моделі), «Гелиос-94» 1,8/50 (Киев-5), «Гелиос-103» 1,8/50 (Киев-4М, Киев-4АМ). Далекомірні фотоапарати «Киев» мали свій байонет – Contax-Киев (або Contax RF).

Перші дзеркальні камери, які почав серійно виготовляти «Арсенал», мали оригінальний байонет «Автомат» власної розробки. До цієї лінійки входять такі фотокамери: «Киев-10» (1965–1974 рр.); «Киев-15ТТЕ» (1974–1980 рр.); «Киев-15ТТЛ» (1980-ті рр.) (Етапи розвитку отечественного фотоапаратостроения. «Киев-10»).

У 1970-х рр. на заводі «Арсенал» для заміни попередніх моделей була розроблена нова лінійка дзеркальних фотокамер із байонетом Н, що фактично являв собою байонет F фірми Nikon. До цієї лінійки входять такі фотокамери: «Київ-17» (1975–1984 рр.); «Київ-18» (1978–1988 рр., серійно не випускалася); «Київ-19» (1985–1991 рр.); «Київ-19М»; «Київ-20» (1983–1986 рр.).

У 1980-х рр. завод «Арсенал» почав виробляти шкальну фотокамеру «Київ-35», прототипом якої є німецький фотоапарат «Minox 35». Камера «Київ-35» існувала у двох модифікаціях: «Київ-35А»; «Київ-35АМ». До середньоформатних камер належали: «Київ-6С»; «Київ-6С TTL»; «Київ-60». Модульні середньоформатні камери представлені такими моделями: «Салют»; «Салют-С»; «Київ-88»; «Київ-88СМ»; «Київ-90». Користувалися популярністю в Україні й за кордоном камери «Київ-19М» і середньоформатні камери «Київ-60 TTL» та «Київ-88 СМ» (Етапи розвитку отечественного фотоапаратостроения. «Київ-35А»).

Виробництво фотоматеріалів було організовано в Україні на ВАТ «АК «Свема» (колишнє ВО «Свема») – українському підприємстві з виробництва кіно-, фото- та рентгеноплівки, фотопаперу, магнітофонних стрічок та касет, заснованому 1 жовтня 1931 р. та розташованому в місті Шостка (Сумська область). У 1934 р. на фабриці почали виготовляти плівку для звукозапису та рентген-плівку. Вже у 1937 р. на плівку, виготовлену на цьому підприємстві, був знятий фільм «Великий громадянин» – перший радянський художній фільм повністю знятий на власну кіноплівку. 1938 р. почали виготовляти кольорову плівку. Також суттєвий внесок у галузь внесло підприємство «Фотон» у м. Київ. Воно випускало понад 400 найменувань фотопаперу, серед яких універсальний фотопапір «Унібром», «Фотобром», «Бромпортрет» та ін. (Горевалов & Зикун, 2015: 54–55).

Усе це забезпечувало популярність фотосправи в Україні, якість фотозображень, розширення діапазону функцій прес-фотографії.

Зазначимо, що в Україні питання організації архівного зберігання фотодокументів на державному рівні було порушено у 1925 р. Так, 16 грудня 1925 р. ВУЦВК та РНК УСРР прийняли постанову «Про єдиний державний архівний фонд УСРР» (Нариси історії архівної справи в Україні), до якого вперше було включено кіно- і фотодокументи. Наступним кроком стало створення 20 червня 1932 р. Всеукраїнського центрального фотокіноархіву в м. Києві²⁵. Упродовж багатьох років він був і залишається найбільшим в Україні центром, що забезпечує збирання, збереження та запровадження в науковий і культурний обіг аудіовізуальних документів.

Серйозні зрушення у джерелознавчих дослідженнях фотодокументів відбулися в 1960–1980-х рр. У цьому контексті слід відзначити праці М. Тихомирова, М. Черноморського, Н. Єрмакової, І. Ковальченка, С. Шмідта, Ф. Шевченка, А. Санцевича та ін. Про необхідність спеціальних досліджень інформаційних можливостей фотодокументів та введення їх до наукового обігу писала О. Медушевська. Важливим чинником у розвитку вітчизняного фотодокументознавства стала розгорнута в 1960–1970-х рр. на сторінках радянських фахових часописів «Вопросы архивоведения» і «Советские архивы» дискусія щодо джерелознавчих проблем фотодокументів. Її учасники Л. Крюкова, І. Фесуненко, Л. Рошаль, Л. Пушкарьов, В. Магідов та ін., порушуючи питання про роль і значення фотодокументів як історичних джерел, насамперед намагалися розвіяти скептицизм істориків щодо цих документів як джерел узагалі та зламати домінуючий стереотип щодо можливостей їхнього використання лише як ілюстративного матеріалу до історичних фактів.

13 серпня 1958 р. постановою Ради Міністрів СРСР затверджено «Положення Про Державний архівний фонд СРСР», згідно з яким у кожній установі, організації та підприємстві, що займалося виробництвом чи експлуатацією

---

²⁵ З 1943 р. – Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, нині – Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного.

кінофотофонодокументів, повинні створюватися відповідні архіви. Після п'яти років з моменту виготовлення кінофотофонодокументи мали передаватися на зберігання до архіву: союзні – до державного архіву КФФД СРСР, республіканські – до республіканського архіву КФФД, а місцеві – до державних обласних архівів.

У 1967 р. Центральний державний архів кінофотофонодокументів СРСР було поділено на два архіви – Центральний державний архів кінофотофонодокументів і Центральний державний архів звукозаписів СРСР. Протягом 60–70-х років завершилося формування кінофотофоноархівів республіканського рівня. Кінофотофоноархіви були створені в Азербайджані, Естонії, Латвії, Литві, Молдові. Наприкінці 70-х років почали діяти кінофотофоноархіви у Москві й Ленінграді.

У процесі подальшого архівного будівництва відбувалися зміни в діяльності архівних установ. Так, у зв'язку з ухвалою у квітні 1980 р. постанови Ради Міністрів СРСР «Про затвердження Положення про Державний архівний фонд СРСР і Положення про Головне архівне управління при Раді Міністрів СРСР» Уряд України 6 червня 1980 р. затвердив нове положення про Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР і мережу центральних державних архівів (Нариси історії архівної справи в Україні). Відповідно до нового «Положення про Державний архівний фонд СРСР» склад кінофотофонодокументів поповнювався відеозаписами.

У 1990-х рр. радянська мережа кінофотофоноархівів фактично перестала існувати. Тепер в Україні функціонує Центральний державний архів кінофотофонодокументів ім. Г. С. Пшеничного та Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів, але об'єктами зберігання кінофотофонодокументів є й інші архіви, зокрема обласні, міські та відомчі. Активно почали формуватися приватні архіви, де зберігаються матеріали про сім'ю, родовід тощо. Кінофотофонодокументи створюються в результаті діяльності

видавництв, преси, громадських організацій, науково-дослідних установ, радіостанцій, кінофабрик та інших підприємств й організацій, збирають їх і приватні особи. До архівів кінофотофонодокументи від приватних осіб надходять лише за їхнім бажанням у результаті дарунків або продажу.

На початку 1990-х років уперше у вітчизняній історіографії кінофотознавство розглядалось як спеціальна історична дисципліна, що займається вивченням кіно- і фотодокументів. Згодом назва дисципліни була замінена більш точним терміном «фотодокументознавство». На сучасному етапі розвитку науки фотодокументознавство розглядається як окремий напрям аудіовізуального документознавства. Завдяки студіям М. Базанової, Л. Маркітан, Н. Слончак, Н. Топішко та інших були виявлені, досліджені та введені до наукового обігу значні комплекси фотодокументів. Дослідження фотоджерел включає: їхнє виявлення, вивчення часу й обставин створення фотодокументів; відбір джерел з їхньою подальшою класифікацією і систематизацією, зовнішньою та внутрішньою критикою. Критеріями відбору джерел є значимість зафіксованих у них подій чи фактів, ступінь атрибутивності цих документів, їхній технічний стан, наявність супровідної документації тощо (Ємельянова, 2013: 318).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Таким чином, уже з початку ХХ ст. можемо говорити про високий рівень розвитку в Україні фотосправи, сформованість її інфраструктури, швидке розширення напрямів розвитку в багатьох українських регіонах.

Розширення функціонально-інструментальних характеристик фотографії, розвиток фотомеханічних процесів друку стали передумовами й каталізаторами становлення професійного фотомистецтва, фотожурналістики, формування і збагачення системи її жанрів, розширення кола фахівців фотосправи. Доведена визначальна роль українських майстрів у виробництві й удосконаленні фототехніки й існування фотоіндустрії.

У 1960–1980-х рр. виникла мережа спеціалізованих архівів кінофотофонодокументів, що включала архіви як союзного рівня, так і архіви союзних республік, у т.ч. України. У державних архівах створюються спеціальні архівні фонди для передачі, зберігання і дослідження фотодокументів, відбувається їхня інституалізація, що отримала новий розвиток з початку 1990-х рр.

Розглядувана проблематика має перспективи подальшого дослідження, передусім щодо архівного зберігання фотодокументів на початку ХХІ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арсенал (завод). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Арсенал_\(завод\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Арсенал_(завод))
2. Введенський О. Історія львівської фотографії. *Поступ*. 2004. 17 травня. URL: <http://portal.lviv.ua/digest/2004/05/17/122648.html>
3. Горевалов С., Зикун Н. Єдність слова і зображення. *Фотожурналістика в системі засобів масової комунікації*. Київ, 2015. 287 с.
4. Грушицька І. Б. Розвиток фотографії в Україні (1839 – І пол. ХХ ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 41. С. 285-291.
5. Грушицька І. Б. Школа наукової фотографії Є. А. Кирилова. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 39. С. 283-288.
6. Ємельянова Т. О. Фотодокументознавство. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.* Київ: Наук. думка, 2013. Т. 10 : Т-Я. 2013. 784 с.
7. Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. Київ: КМ Академія, 2002. 612 с.
8. Трачук О. Золотий вік української фотографії. URL: <http://primetour.ua/uk/company/articles/1.html>

9. Трачун А. История украинской фотографии XIX-XXI вв. Киев: Балтия-Друк, 2014. 255 с.

10. Федотова О. О. Становлення та розвиток фотографії на українських землях у дорадянський період. *Topical issues of the development of modern science*. Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference Sofia, Bulgaria, 11-13 March 2020. С. 435-440.

11. Этапы развития отечественного фотоаппаратостроения. «Киев-35А». URL: <http://photohistory.ru/1207248177836584.html>

12. Этапы развития отечественного фотоаппаратостроения. «Киев-10», «Киев-11». URL: <http://photohistory.ru/1207248179443786.html>

13. Этапы развития отечественного фотоаппаратостроения. «Киев-2», 1947-1955, «Киев-2А» и др. URL: <http://photohistory.ru/index.php?pid=1207248177935906>

14. Янковий В., Стефанович Д. Віртуоз фотографії, або ім'я, повернуте із забуття. *Українське слово*. 27.04.2010. URL: <https://web.archive.org/web/20130825010845/http://www.interesniy.kiev.ua/znamenitye-kievlyane/uchyonye/virtuoz-fotografiyi-abo-imyа-povernute-iz-zabuttyа>

15. Groushitska I. B. The development of photography in Ukraine (1839 – I half of XX century). *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. № 1(41). P. 285-291. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1252>

REFERENCES

1. Arsenal (zavod) [*Arsenal (factory)*]. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Арсенал_\(завод\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Арсенал_(завод)) [in Ukrainian].

2. Vvedens'kyu, O. (2004). Istoriya l'vivs'koyi fotohrafiiy [History of Lviv photography]. Postup, 17 травня. URL: <http://portal.lviv.ua/digest/2004/05/17/122648.html> [in Ukrainian].

3. Horevalov, S., Zykun, N. (2015). Yednist' slova i zobrazhennya. Fotozhurnalistyka v systemi zasobiv masovoyi komunikatsiyi [*Unity of word and image. Photojournalism in the system of mass communication*]. Kyiv, 287 [in Ukrainian].

4. Hrushyts'ka, I.B. (2014). Rozvytok fotohrafiiyi v Ukrayini (1839 – I pol. KhKh st.) [*Development of photography in Ukraine (1839 – 1st half of the 20th century)*]. Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu, 41, 285-291 [in Ukrainian].

5. Hrushyts'ka, I.B. (2014). Shkola naukovoyi fotohrafiiyi Ye. A. Kyrylova [*E. A. Kyrylov School of Scientific Photography*]. Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu, 39, 283-288 [in Ukrainian].

6. Yemel'yanova, T.O. (2013). Fotodokumentoznavstvo [*Photodocumentary studies*]. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: u 10 t. / redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in. Kyiv: Nauk. dumka, T. 10 : T-Ya. 2013, 784 [in Ukrainian].

7. Narysy istoriyi arkhivnoyi spravy v Ukrayini (2021) [*Essays on the history of archival affairs in Ukraine*] / za zah. red. I. B. Matyash ta K. I. Klymovoyi. Kyiv: KM Akademiya, 612 [in Ukrainian].

8. Trachuk, O. Zolotyy vik ukrayins'koyi fotohrafiiyi [*The golden age of Ukrainian photography*]. URL: <http://primetour.ua/uk/company/articles/1.html> [in Ukrainian].

9. Trachun, A. (2014). Ystoryya ukrayns'koy fotohrafiiyi XIX-XXI vv. [*History of Ukrainian photography of the XIX-XXI centuries*]. Kyev: Baltyya-Druk, 255 [in Russian].

10. Fedotova, O.O. (2020). Stanovlennya ta rozvytok fotohrafiiyi na ukrayins'kykh zemlyakh u doradyans'kyy period [*Formation and development of photography in Ukrainian lands in the pre-Soviet period*]. Topical issues of the development of modern science. Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference Sofia, Bulgaria, 11-13 March, 435-440 [in Ukrainian].

11. Etapu razvytyyya otechestvennoho fotoapparatostroenyya. «Kyev-35A» [*Stages of development of the domestic camera industry. «Kyiv-35A»*]. URL: <http://photohistory.ru/1207248177836584.html> [in Russian].

12. Etapu razvytyyya otechestvennoho fotoapparatostroenyya. «Kyev-10» [*Stages of development of the domestic camera industry. «Kyev-10»*].

«Kyiv-10»). URL: <http://photohistory.ru/1207248179443786.html> [in Russian].

13. Etapu rozvytyya otechestvennoho fotoapparatostroenyia. «Kyev-2», 1947-1955, «Kyev-2A» y dr. [*Stages of development of the domestic camera industry. «Kyiv-2», 1947-1955, «Kyiv-2A» and others*]. URL: <http://photohistory.ru/index.php?pid=1207248177935906> [in Russian].

14. Yankovyy, V., Stefanovych, D. (2010). Virtuoz fotohrafii, abo im'ya, povernute iz zabuttya [*A virtuoso of photography, or a name, brought back from oblivion*]. Ukrayins'ke slovo, 27.04. URL: <https://web.archive.org/web/20130825010845/http://www.interesniy.kiev.ua/znamenitye-kievlyane/uchyonye/virtuoz-fotografii-abo-ymya-povernute-iz-zabuttya> [in Ukrainian].

15. Groushitska, I.B. (2021). The development of photography in Ukraine (1839 – I half of XX century). Zaporizhzhia Historical Review, 1(41), 285-291. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1252> [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання розвитку фотографії, фотосправи та хіміко-фотографічної промисловості в Україні у ХХ ст., а також інституалізація фотографії як архівного документа.

Уже з початку ХХ ст. можемо говорити про високий рівень розвитку в Україні фотосправи, сформованість її інфраструктури, швидке розширення напрямів розвитку в багатьох українських регіонах. Розширення функціонально-інструментальних характеристик фотографії, розвиток фотомеханічних процесів друку стали передумовами й каталізаторами становлення професійного фотомистецтва, фотожурналістики, формування і збагачення системи її жанрів, розширення кола фахівців фотосправи.

Змінюється рівень сприйняття фотографії і фотодіяльності, з'являється потреба узагальнення і наукового

її осмислення, створення теорії фотосправи. Так, з 1914 р. у Києві було вже чимало фотографів-митців і професіоналів-науковців. Активна фотодіяльність викликала до життя і виникнення спеціалізованих періодичних видань. За короткий час розвитку фотогуртків у Харкові засновуються профільні журнали.

Зазначено, що на початку 1930 р. з ініціативи професора Олекси Балицького і лікаря Степана Дмоховського було створене Українське Фотографічне Товариство у Львові (з філіями у Станіславі, Тернополі й Рогатині). Товариство мало понад 200 членів, власне приміщення і бібліотеку.

У 1960-1980-х рр. виникла мережа спеціалізованих архівів кінофотофонодокументів, що включала архіви союзного рівня та архіви союзних республік, у т.ч. України. У державних архівах створюються спеціальні архівні фонди для передачі, зберігання і дослідження фотодокументів, відбувається їхня інституалізація, яка отримала новий розвиток з початку 1990-х рр.

Ключові слова: Україна, фотографія, фотосправа, фотоосвіта, українські фотографічні товариства, фотодокументи.